

A GROUP OF EARLY IRON AGE CERAMICS FROM MUŞ-BULANIK REGION

One of the problematic periods in the archaeology of the Eastern Anatolia is Early Iron Age. The solution can be provided by the increased number of new research and excavations in the region. The knowledge about the Early Iron Age in East Anatolia is not well known from the point of both archaeological and written sources. The other problem about the Early Iron Age is that there is very little archaeological evidence. Some information is coming from very few excavated sites, including both mounds and cemeteries. Although today many regions in Eastern Anatolia are still not researched sufficiently. The Muş area is one of such regions. This region is not well known of archeologically. There is not any systematical excavation in this area. Just few surveys have been executed in this region recently. But many artifacts com from the Muş area by illegal-excavations and they show archaeological potential of the region. In this essay a group of Early Iron Age pottery coming by illegal-excavation from Muş Region is analyzed.

Anahtar Kelimeler : Erken Demir Çağ, Seramik, Muş Bölgesi, Doğu Anadolu
Key Words : Early Iron Ages, Pottery, Muş Region, Eastern Anatolia,

Sunuş

Muş Bölgesi coğrafi konumu gereği, Kuzey Doğu Anadolu dolayısıyla Güney Kafkaslar ile Kuzey Mezopotamya toprakları arasında bir geçiş kavşağı durumundadır. Antik Yakınoğu'nun bu büyük kültür bölgeleri ile sınırdaş olan Muş, ne yazık ki arkeolojik açıdan hak ettiği ilgiyi görememiştir. Bölge arkeolojisi hakkındaki sınırlı bilgilerimiz daha çok farklı dönemlerde yapılan yüzey araştırmalarından gelmektedir. Muş genelinde bu güne kadar Kayalidere hariç sistemli bir kazının yapılamamış olması ülke ve bölge arkeolojisi açısından büyük bir eksikliktir. Son yıllarda ülke geneli gibi Muş Bölgesi'nde de luzla artan kaçak kazılar yörenin arkeolojik açıdan sahip olduğu zenginlik konusunda ipuçları sunmaktadır.

Arkeologların yapamadıklarını ne yazık ki hızla artan kaçak kazılar yapmaktadır. Arkeoloji Biliminde bu tür kaçak kazılardan ele geçen eserlere genelde sağlıklı bilgi verip vermeyeceği açısından çekince ile yaklaşılmaktadır. Fakat bazen öylesine önemli eserler önüneze gelebilmektedir ki bunlara kayıtsız kalmak mümkün değildir. İşte bu makaleye konu olan ve Bulanık'ın Elmakaya Köyü'nden geldiği bilinen bir grup seramik bu niteliğe sahiptir.

Homojen bir grup oluşturan bu eserler döneminin özelliklerini yansıtmaktadır. Bulanık - Elmakaya Köyünden kaçak kazılar sonucu bu eserler dışında önemli sayıda arkeolojik materyalin geldiği bilinmektedir. Bu eserlerden bazıları çeşitli çalışmalarla bilim dünyasına duyurulmuştur ve bunlar da Erken Demir Çağ ve onu izleyen Urartu Dönemi'ne ait eserlerdir.¹

1. Bölge Coğrafiyasının Ana Hatları

Muş-Bulanık yöresi Doğu Anadolu Bölgesi'nin "Yukarı Murat Van" kesiminde kalır. Coğrafiyacılara Yukarı Murat- Van Bölgesi'nin topoğrafik yapısını üç grupta inceler. İlk grupta güneydeki "Bitlis Masif Kütlesi" yer alır. İkinci gurubu, Van Gölü'nün doğusunda kalan çöküntü alanları oluşturur. Son grubu ise, Van Gölü'nün batısında kalan, Yukarı Murat Havzası'nı da sınırları içersine alan, yüksek plato ile düz verimli çöküntü alanları ve bunların arasında yer alan volkanik yükseltiler oluşturur. Bu makalede ele alınan çanak çömleğin geldiği alan bu son grup içersinde yer almaktadır. Söz konusu bu verimli çökelti alanları; başta Muş Ovası olmak üzere Hınıs, Varto, Liz, Eleşkirt-Diyadin ve Doğu Beyazıt havzaları ile bir kuşak oluşturur. Düz ovalık alanlar il topraklarının

* Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, ERZURUM, e-mail:mehmet.isikli@gmail.com.

** Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, ERZURUM, e-mail:atavukcu@gmail.com.

1-C. Başaran Elmakaya köyünden geldiği bilinen geyik figürlü dinsel bir bronz objeyi Erken Demir Çağ'a (M.Ö. II. bin yıl sonları) tarihler. Başaran 2007, 87-89; Yine Elmakaya Köyünden geldiği tahmin edilen bir grup bronz mobilya aksamını da M. Karasmanoğlu Urartu Dönemi'ne tarihlemektedir. Karasmanoğlu 2004, 85-100.

yaklaşık %30'unu oluşturur. Bu düz-çukur alanlar aynı zamanda zorlu bölge coğrafyası ve iklimi açısından uygun yaşam alanları (ekolojik nişler) durumundadır. Bölge genelindeki bu tür alanlardan biri de Muş Havzası ve ovasıdır. Bu ova İğdir ovasından sonra bölgenin en büyük düz alanıdır. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan Muş Havzası, ortalama 80 km. uzunluğa, 8 - 20 km. genişliğe sahiptir. Havzanın denizden yüksekliği batı kesiminde 1220m iken bu oran doğuda 1280 m'ye ulaşmaktadır. Bu ova dışında yöredeki diğer önemli düzlük alanlar; Bulanık, Liz ve Malazgirt ovalarıdır.

Doğu Anadolu coğrafyasında şüphesiz en önemli unsur dağlar ve yüksek platolardır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin büyük bir kısmı, ortalama 2000m'nin üzerinde bir yüksekliğe sahip düzlüklerle (platolarla) kaplıdır. Bu yüksek düzlükler belirli aralıklarla dar çöküntü alanları ve yüksek dağlar tarafından kesilmektedir. Muş yöresinde dağlık alanlar il topraklarının nerdeyse % 40'ını kapsar. Bölgenin en önemli dağ kuşağı Malatya-Elazığ Bölgesi'nden başlayarak Muş-Van Havzası üzerinden devam eden ve yüksekliği yer yer 3000 metreyi aşan "Güneydoğu Toroslar" oluşturur. Muş yöresinin topografyasını da bu dağ sırası ve uzantısı olan dağlar oluşturmaktadır.²

2. Bölgedeki Arkeolojik Araştırmaların Kısa Bir Tarihçesi ve Bölge Arkeolojisinin Ana Hatları

Muş Bölgesi ve dolayısıyla Bulanık yöresi Doğu Anadolu genelinde arkeolojik açıdan en az bilinen alanlardan biridir. Aşağıda da görüleceği gibi bölgede yapılmış araştırmalar genelde yüzey araştırması boyutunda kalmıştır ve bölgede birkaç öncül örnek dışında şimdiye değin sistemli bir arkeolojik kazı yapılmamıştır. Bilindiği gibi Anadolu genelinde arkeolojik araştırmaların başlaması seyyah ve gezginlerin yaptığı inceleme gezileri ile başlar. Bu durum Doğu Anadolu geneli için de geçerlidir. Fakat Doğu Anadolu genelinde bu seyyahların öncelikli hedefi Van, Ağrı ve Kars civarıdır. Bu yörelerin öne çıkmasında Urartu kalıntıları, Nuh tufanı, Anı Harabeleri önemli faktörlerdir. Ne yazık ki Muş ve Bulanık yöreleri bu seyyahların güzergâhlarında yer almaz. Bölgede arkeolojik amaçlı ilk çalışma geçtiğimiz yüz yılın ortalarında yapılır. 1940'larda K. Kökten'in Doğu Anadolu'nun genelini kapsayan yüzey araştırmaları çerçevesinde Muş yöresi de gezilir ve bölge prehistoryası ile ilgili ilk veriler elde edilir.³ 1950'lerin sonunda C. A. Burney'in yine Doğu Anadolu genelini kapsayan yüzey araştırması

sırasında da Muş Bölgesi ile ilgili ilk sistemli arkeolojik bilgileri verir.⁴ Burney yüzey araştırmasını takip eden süreçte 1964 yılında Muş'un Varto ilçesi sınırları içerisinde önemli bir Urartu Kalesi olan Kayalidere'de ilk arkeolojik kazıları gerçekleştiren Kayalidere kazıları Muş'ta şimdiye değin yapılmış ilk ve tek kazı olma özelliğine sahiptir. Bu tarihten yaklaşık 30 yıl sonra 1990'ların başında Amerikalı araştırmacı M. T. C. Rothman ve Türk arkeolog G. Kozhe ortaklığında Alparslan Barajı kapsamında bölgede bir diğer yüzey araştırması gerçekleştirilir. Tek sezonluk bu çalışma kapsamında bölgede dar bir alan, Alparslan Barajı Havzası incelenir. Bu alanda tespit edilen arkeolojik birim sayısı şaşırtıcıdır.⁵ Bu kısa süreli araştırmayı 1993-1996 yılları arasında Özfırat tarafından yapılan yüzey araştırmaları izler. Bu da kısa süreli ve daha çok bölgenin M.Ö. II. bin yıl kültürlerini araştırmaya yöneliktir. Özfırat'tan sonra bölgede hiçbir sistemli çalışma yapılmamıştır.

Yukarıda değindiğimiz araştırmalar yeterli olmaktan uzaktır. Fakat kısa süreli de olsa bu araştırmalar bölgenin arkeolojisine dair bazı önemli verilerin elde edilmesini sağlamıştır. Özellikle Kökten'in araştırmaları bölgede insana dair ilk izlerin Alt Paleolitik Dönem'de (M.Ö. 60.000 - 10.000) ortaya çıktığını göstermiştir. Ne yazık ki bu dönem ve onu izleyen Mezolitik (M.Ö. 10.000 - 8.000) ve Neolitik (M.Ö. 8.000 - 5.500) dönemlere dair bölge hakkındaki bilgimiz yok denecek kadar azdır. Neolitik Dönemi izleyen Kalkolitik Çağ'da (M.Ö. 5.500 - 3300) bölgeyle ilgili bilgilerimiz yoğunlaşmaya başlar. Bu dönemde bölgenin gelişkin bir kültürel seviyeye sahip olan Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye ile yakın ilişki içerisinde olduğunu görmekteyiz. Özfırat'ın ifadesine göre araştırmalar sırasında, Muş Bölgesi'nden ele geçen ve arkeolojik literatürde iyi bilinen "Halaf Keramiği" ve "Amuq F Fıvresi Keramiği" bu ilişkinin en önemli kanıtlarıdır. Bilindiği gibi hammadde kaynakları bakımından fakir fakat kültürel ve gelişmişlik bakımından ileri bir düzeyde olan Mezopotamya toprakları ve kültürleri tarihinin hemen her döneminde hammadde zenginliği Doğu Anadolu topraklarına olan ilgilerini hiçbir zaman kaybetmemiştir.⁶

Kalkolitik Çağı izleyen Tunç Çağları (M.Ö. 3300-1500/1400) gerek Muş Bölgesi gerekse tüm Doğu Anadolu için kültürel anlamda bir sıçrama sürecidir. Bu dönemde bölge büyük bir kültür birliği içindedir. Sınırları Kafkas Dağlarından Filistin düzlüklerine değin uzanan geniş bir coğrafyada sağlanan bu büyük kültürel birlikteliğin adı arkeoloji

2-Eriş 1953, 4 - 5; Şekil 1

3-Kökten 1947, 431-472

4-Burney 1958, 157-209

5-Rothmann-Kozhe 1997, 105-119

6-Özfırat-Marro, 2004, 15-32

dünyasında "Karaz Kültürü" veya "Erken Transkafkasya Kültürü" olarak bilinmektedir. Kendine özgü kültürel dinamikleri olan bu kültürel kompleks bin yıldan fazla bir zaman bölgede (farklı kültürlerle de olsa) varlığını devam ettirebilmiştir.⁷ Göçebe ve/veya yarı göçebe hayvancı pastoral/çoban halkların kültürü olarak bilinen bu kültürün önemli yayılım alanlarından biri de Muş Bölgesidir. Söz konusu kültürün geniş yayılım alanı göz önüne alındığında Muş Bölgesi de bu kültürün gelişip yayılmasında önemli bir kavşak noktası olmalıdır. Yakınoğu ve Dünya Arkeolojisi'nde en popüler konulardan biri olan Karaz Kültürü'nde Muş yöresinin rolü ne yazık ki bölgede yapılan araştırmaların son derece sınırlı olması nedeniyle yeterince bilinmemektedir.

Bölgede Erken Transkafkasya Kültürü'ne bir süre sonra farklı bir kültür eşlik etmeye başlar. M.Ö. 2800 yılından itibaren dağlık bölgelerde kendini göstermeye başlayan bu kültürün temsilcisi olan halk toplulukları son derece kaliteli boyalı seramik ürünleri ve kurgan tipi mezar-gömu gelenekleriyle bilinmektedir. Bu kültür arkeoloji dünyasında "Yayla Kültürü" "M.Ö. II. Bin yıl Kurgan Kültürü" ve "Van-Urmiye Boyalı Kültürü" olarak bilinir.⁸ Genel olarak Erken Transkafkasya Kültürü'nün yayılım alanının tümünde kendini gösteren bu halk toplulukları sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan Erken Transkafkasya Kültürü halkları ile büyük benzerliğe sahiptir. Bu iki halk grubu arasındaki en büyük farklılık, Erken Transkafkasya Kültür halklarına nazaran bu Kurgan halklarının daha belirgin bir şekilde göçebelik özelliğine sahip olmasıdır. Bu halk gruplarının bu güne değin yapılan araştırmalarda yerleşimlerine ait net veriler ele geçirilememiştir. Buna karşın Muş yöresi, bu kültüre ait zengin bulguları ile de dikkat çekmektedir.

Tunç Çağlarının (M.Ö. 3300-1500/1400) büyük bir kısmında göçebe/yarı göçebe çoban topluluklarının kültürleri olan Erken Transkafkasya Kültürü halkları ve Kurgan Halkları yörede etkindir. Bu aşamadan sonra bölge (Doğu Anadolu geneli ve Muş yöresi) Demir Çağ sürecini yaşar (M.Ö. 1300/1200-M.Ö. 5. yüz yıl arasındaki dönem) Bu süreç aslında Erken Transkafkasya ve Kurgan halklarının bir çeşit devamı şeklindedir. Bu süreçte bölgede "beylik" tipinde organize olmuş halk gru-

pları yaşamaktadır. Bu halkların varlığını Mezopotamya'daki Asur Krallığı'nın yazıtlarından bilmekteyiz. Bu halklar da, önceki süreçlerin halklarına benzer bir sosyo-ekonomik ve kültürel yapıya sahiptir. En önemli fark ise Erken Demir Çağ halklarının beylik şekilde politik bir yapılanmaya sahip olmalarıdır. Bu beylikler yaklaşık 400 yıl varlıklarını sürdürdükten sonra Doğu Anadolu'nun en önemli merkezi krallığı olan "Urartu Krallığı"nı oluşturacaklardır.⁹ Bu süreçte ve sonrasındaki Urartu Krallığı döneminde de Muş ve çevresi önemli bir alandır. Nitekim bu süreçlere dair önemli miktarda arkeolojik kanıtlar yüzey araştırmaları sırasında ele geçmiştir. Urartu Devleti'nin M.Ö. 585 yılında yıkılmasından sonra Doğu Anadolu geneli ve bölge ile ilgili bilgilerimiz oldukça dağıktır. Eldeki sınırlı verilerden bölgede sırasıyla Medlerin, İskitlerin, Kimmerlerin, Akhamenid-Perslerin, Parthların ve Roma İmparatorluğu'nun üstünlüğü ele geçirdiğini bilmekteyiz. Bu aşamadan sonra ise bölge Orta Çağ sürecini yaşamaya başlar.

3. Doğu Anadolu Erken Demir Çağ Süreci ve Muş Yöresi

Bu makalede ele alınan seramikler içerisinde Erken Demir Çağ (EDÇ) malzemesi fazla olduğundan bu bölümde bölgenin EDÇ süreci biraz daha detaylı olarak ele alınmıştır. Doğu Anadolu Arkeolojisinin en sorunlu dönemlerden biri de EDÇ sürecidir. Doğu Anadolu'nun EDÇ dönemi ile ilgili bilgilerimiz hem arkeolojik, hem de yazılı kaynaklar açısından oldukça sınırlıdır. Doğu Anadolu'da boyalı seramik geleneğini kullanan M.Ö. II. binyılın yaylacı halklarından sonra, aynı binyılın ikinci yarısının ortalarında bölgede tek renkli seramik geleneği ortaya çıkmış ve bu gelenek Urartu Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiştir.¹⁰ Arkeolojik açıdan gerek M.Ö. II. binyıl kültürü, gerekse Urartu Devleti dönemine dair verilerimiz olmasına rağmen, Erken Demir Çağ kültürüne dair arkeolojik verilerimiz oldukça sınırlıdır ve hala tartışmalıdır. Bnınlardan en önemlisi EDÇ döneminin başlangıç tarihidir. Yazılı kaynaklar ve arkeolojik kanıtlardan Urartu Devleti'nin kuruluş taribini kesin olarak bilmemize rağmen, daha önceki Erken Demir Çağ döneminin başlangıç tarihi hala kesin olarak bilinmemektedir. Doğu Anadolu'nun Erken Demir Çağ tarihine ilişkin

7-KÜÇÜK, Celal; Türkiye'de Restorasyon Eğitimi, Sorunları ve Sonuçları, I. Ulusal Taşınabilir Kültür Varlıklarının Konservasyonu ve

8-Çilingiroğlu 1994, 1-31; Özınat 2001.

9-Çilingiroğlu 1997,21 vd.

10- Çilingiroğlu, 1997, 12-21

yapılan öneriler bölgeden bölgeye değişmektedir. Batı İran¹¹, Kuzeydoğu Anadolu¹², Van Gölü Havzası¹³ ve Güneydoğu Anadolu bölgesi¹⁴ için birbirinden farklı tarihler önerilmektedir. Söz konusu önerilerin bazıları kazı tabakalarından gelen radyokarbon tarihlerle de desteklenmektedir.¹⁵

Geleneksel düşünceye göre, Doğu Anadolu'ya Erken Demir Çağ kültürünü getiren halklar, kuzeyden gelerek boyalı seramik geleneğini ortadan kaldırmışlardır. Bu düşünce Hasanlı yerleşiminden elde edilen arkeolojik veriler doğrultusunda yapılan önerilerle paraleldir. Buna göre, Kuzeybatı İran'a beraberinde gri seramik kültürünü getiren göçler, Doğu Anadolu'ya da tek renkli, çoğunlukla ağız kenarları yivli, devetüyü ve kahverengi seramik geleneğini getirmiş olmalıdır.¹⁶ Her ne kadar çoğu bilim adamı tarafından Erken Demir Çağ dönemi "yivli seramik geleneği" ile özdeşleştirilse de, gerçekleştirilen kazı ve yüzey araştırmalarının seramikleri göz önüne alındığında, bu dönemde yivli seramik dışında kazıma bezemeli ve boya bezemeli seramiklerin varlığı da söz konusudur.

Bu döneme dair diğer problem ise Erken Demir Çağ'ın arkeolojik kanıtların çok yetersiz olmasıdır. Özellikle kazı yerlerinden elde edilen Erken Demir Çağ tabakalarının çok cılız olması ve herhangi bir mimariyle ilişkili olmaması söz konusu kültürle ilgili bilgilerimizin sağlam bir temel üzerine oturmasını engellemektedir. Doğu Anadolu'nun Erken Demir Çağ ile ilgili bilgilerimiz az sayıdaki kazı yerinden elde edilmektedir. Söz konusu kazı alanları hem höyükleri, hem de mezarlık alanlarını

içermektedir. Van Gölü Havzası içindeki başlıca merkezler Karagündüz Höyük ve mezarlık alanı, Dilkaya Höyük ve mezarlık alanı, Van Kalesi Höyük, Yoneatepe mezarlığı, Ernis mezarlığı; Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde ise Karaz, Pulur, Güzelova, Sos Höyük ve Bulamaç Höyük'tür. Ayrıca tüm Doğu Anadolu bölgesinde yürütülen yüzey araştırmalarından da, yukarıda listelenen kazı yerlerinden ele geçen Erken Demir Çağ tabakası seramikleriyle benzer malzemeler ele geçmiştir. Bu tür malzemeye Muş Bölgesi genelinde yapılan yüzey araştırmaları sırasında da rastlanmıştır.

4. Muş-Bulanık Demir Çağ Seramikleri

Muş - Bulanık'tan gelen ve bu makalede ele alınan seramik sayısı toplam 8 adettir.¹⁸ Bu seramiklerin tümü el yapımıdır. Bu seramiklerde iki ana form dikkati çeker; küçük boyutlu çömlekler ve derin çanaklar. Sadece iki adet olan çömlekler kısa boyunlu geniş karınlıdır. Bu çömleklerden ilki (No:1) pervaz ağız kenarına sahiptir ve boyundan gövdeye geçiş oldukça yumuşaktır. Çömlek basit ve düz diptir. Koyu-açık kahve ve kiremit rengiüden oluşan alacalanmaya sahip dış yüzey astarlı ve hafif ağızlıdır. Kap orta derecede pişirilmiştir. Gri hamurlu çömlek yalın ve bezemesizdir. Grubun ikinci çömleği (No:2) daha farklı bir ağız kenarı profiline sahiptir. Oldukça aşınmış olan ağız kısmına rağmen çömleğin hafif dışa dönmüş ağız kenarı belirgindir. No 1'e göre daha dar ve biraz daha uzun boyun nedeniyle gövdeye geçiş daha belirgindir. Kiremit kırmızısı hamurlu çömleğin dış yüzeyi koyu ve açık kahverengi alacalanmaya sahiptir. İyi derecede pişirilmiştir. Alacalı ve kaba görümlü bu dış

11-Geleneksel düşünceye göre Kuzeybatı İran'daki Hasanlı kazılan, yukarıda bahsi geçen tüm bölgeler için geçmişte kabul gören ve bugün hala tartışılan bir EDÇ tarihi sunmaktadır. Hasanlı yerleşiminde M.Ö. II bin yılları tarihlenen boyalı keramik geleneğinin hemen ardından V. tabakada gri seramik geleneği başlamaktadır. Bu tabakanın başlangıcı kazıcısı tarafından yaklaşık M.Ö. 1450 yılına tarihlenmiş ve Erken Demir Çağ olarak tanımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Dyson, R., "Rediscovering Hasanlı", Expedition 31/2-3, 1989: 3-11; Young, Jr., T.C., "A Comparative Ceramic Chronology for Western Iran, 1500-500 B.C.", Iran III, 1965: 53-85.

12-Kuzeydoğu Anadolu'nun EDÇ tarihi için öncelikle genel bir tarihleme henüz yapılmamıştır. Ancak bölgedeki kazı alanlarından Sos Höyüğü'nden alınan radyo karbon örnekler M.Ö. 1000-800/750 tarihini vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: A. Sagona, C. Sagona, "The Upper Levels at Sos Höyük, Izuzum: A Reinterpretation of the 1987 Campaign", Anatolia Antiqua XI, 2003: 101-109; A. Sagona, "The Bronze Age-Iron Age Transition in Northeast Anatolia: A View from Sos Höyük", AS 49, Anatolian Iron Ages 4, (ed. A. Çilingiroğlu and R. Matthews), 1999: 153-164. Ayrıca 2002 yılında Pulur'da yapılan sondaj çalışması sırasında alınan radyo karbon tarihleri; M.Ö. 1376-1267 tarihini vermiştir. İşıklı 2007, 18, tablo. Bunun dışında bölgenin EDÇ'sine yönelik genel tarihlendirmeye önerileri için bakınız: Güneri 2007 267-324.

13-Van Gölü Havzasının Erken Demir Çağ başlangıcı tarihi ise A. Çilingiroğlu'na göre Kuzeybatı İran'dan çok farklı olmalıdır. Ona göre, M.Ö. 1450-1400 yıllarından itibaren Batı İran'a gelmeye başlayan halklar, M.Ö. 1350-1300 civarında da Van Gölü çevresine yerleşmeye başlamışlardır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Çilingiroğlu 1994: 3-4. Daha sonra V. Sevin, Karagündüz mezarlarından tipolojisinden yola çıkarak EDÇ dönemini kendi içinde ikiye ayırmış ve başlangıç tarihi olarak M.Ö. 1200 yıllarını önermiştir. Bu önerisini radyo karbon tarihlerle de desteklemiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: V. Sevin, "Pastoral Tribes and Early Settlements of the Van Region, Eastern Anatolia: A View from the highlands; Archaeological Studies in Honor of Charles Burney, (ed. A. Sagona), 2004: 170-179. En son öneri ise, 2005 yılında A. Çilingiroğlu tarafından İznir'de düzenlenen Demir Çağ Kronolojisi sempozyumunda yapılmıştır. Çilingiroğlu, terminolojide probleminin olduğunu ve çoğunlukla geleneksel inanışların sorgulanmadan kabul edildiğini belirtmiş ve Erken Demir Çağ döneminin Urartu Krallık döneminde başlamasının tüm Demir Çağ kronolojisi için daha uygun olabileceğini önermiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: A. Çilingiroğlu - A. Sagona (eds), Iron Age Chronology, İzmir-2005, ANES, 2007 (baskıda).

14-Güneydoğu Anadolu bölgesinde son yıllarda yapılan İlsu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi (TAÇDAM) kapsamındaki kazılar, bölge arkeolojisine önemli katkılar sağlamıştır. Bölgenin EDÇ'sine dair de bilgi veren bu kazılar içinde önemli bir sırayı Gri Cano Höyük almaktadır. Bunun en büyük nedeni, höyüğün EDÇ tabakasının, ele geçen bir Asur tablet yardımıyla tarihlenebilmesidir. Tablet tarihinden yola çıkarak bölgenin EDÇ'sinin başlangıç tarihi olarak yaklaşık M.Ö. 1068-1069 yılkan önerilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Radner, K.-Schachner, A., "Tushan'dan Amed'ye: Asur Döneminde Yukarı Dicle Havzası'yla İlgili Topografik Sorunlar", İlsu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları, (ed. N. Tuna- J. Öztürk- J. Veliçoğlu), Ankara 2001: 729-752.

15-Çilingiroğlu 1994: 3-4.

16-Bu konu, kendi içinde başlı başına tartışılması gereken bir konu olduğu için bu makalede derinlemesine tartışılmamıştır. Bu konu, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde yürütülmekte olan "Doğu Anadolu'nun Demir Çağ Yivli Keramik Geleneği" başlıklı doktora bir tezi kapsamında Arş. Gör. Aylin Ü. Erdem tarafından incelenmektedir.

17-Aslında bu seramikler toplam 11 adettir. Kaplardan biri tıpkı M.Ö. II. bin boyalıdır. Diğer iki kap ise oldukça kaba işçilik gösterdiği için tanımlanması zordur. Bu nedenlerle söz konusu üç örnek bu çalışmaya dâhil edilmemiştir.

18-Sevin-Kavaklı 1996, 1-20

yüzey sadece astarlıdır.

Derin çanaklar bu grubun en baskın formudur ve çalışmada toplam 6 örnekle temsil edilir. Bu derin çanaklarda kendi içersinde forma dayalı üç alt grup oluştururlar; ağır kenarı yivliler, basit ağır kenarlılar ve omurgalı çanaklardır. Basit ağır kenarlı çanaklar iki örnekten (No: 4 ve 5) oluşur. İlk örnek (No: 4) oldukça yalın ve basit formuyla dikkati çeker. Açık kahverengi hamurlu çanağın dış yüzeyi koyu kahverengidir. İyi derecede pişirilmiş kabin hamuru kum-taşçık katkılıdır. Aynı zamanda dış yüzey astarlı ve hafif aklıdır. Basit ağır kenarlı çanakların ikincisi (No: 5) hafif dışa dönük ağır kenarı profiline sahiptir. Ağız kenarından gövdeye geçiş hafif bir S kıvrımla sağlanmıştır. Hamuru kiremit rengi, iyi arıtılmış ince kum ve taşçık katkılıdır. Kabin dış yüzeyi hafif kırmızı-açık kahve alacalanmalara sahiptir. Grubun ağız kenarı yivli çanakları toplam 3 adettir. Bunlardan ilki (No: 3) ağız kenarında ikili yive sahiptir. Basit ve düz ağır kenarı profil çanağın bir tarafında irice bir kulpa ait olabilecek kırık izleri mevcuttur. Bu izler ağır kenarına bitişik ve hemen onun altında yer almaktadır. Kahverengi hamurlu çanağın dış yüzeyi açık ve koyu kahverengi alacalanmalara sahiptir. Hamuru ince kum katkılı kabin pişmesi iyidir. Dış yüzeyi astarlı ve iyi aklıdır.

Diğer yivli çanak (No: 6) ağız kenarı bitiminde üçlü yive sahiptir. Çanağın tek tarafında ağız kenarına bitişik dekoratif amaçlı küçük bir çıkıntı-memecik bulunmaktadır. Basit düz ağır kenarlı çanağın omuz kısmından gövdeye geçiş belirgindir ve dibe doğru gövde daralmaktadır. Kap basit ve düz diplidir. Kiremit rengi hamurlu çanağın dış yüzey rengi de kiremit kırmızısıdır. Hamuru iyi arıtılmıştır ve katkı olarak kum dikkati çeker. Dış yüzey astarlı ve aklıdır. Yivlilerin son örneği (No: 6) birçok açıdan 7 numaralı örneğe benzer. Tek fark yiv sayısının azlığı ve kulpun olmamasıdır. Çanakların sonunesu "omurgalı bir çanaktır"(No: 8).Ağız kenarı tümüyle tabir olmuş çanağın en belirgin form özelliği tam gövdenin ortasında yer alan omurga keskinliğidir. Basit düz dipli çanağın hamur rengi açık kahvedir. Kum-taşçık katkılı bamura sahip kabin pişmesi ortadır. Kızıl kahve dış yüzey rengine sahip çanağın bazı kısımlarına-bilhassa dip kısmında- yangına maruz kalmanın izleri gözlenir.

19-Çilingiroğlu 1991, 29-38

20-Belli-Konyar 2003, 116-119

21-Sevin 2004, 358-362

22-Belli-Konyar 2003, 6 vd.; Özfirat-Marzo 2004, 15-32; Özfirat-Marzo 2005, 299-316; Sevin 2004, 355 vd.

23-Belli-Konyar 2003, 9 vd.; Fig. 5. 13,22,23, 26,27,40,41.

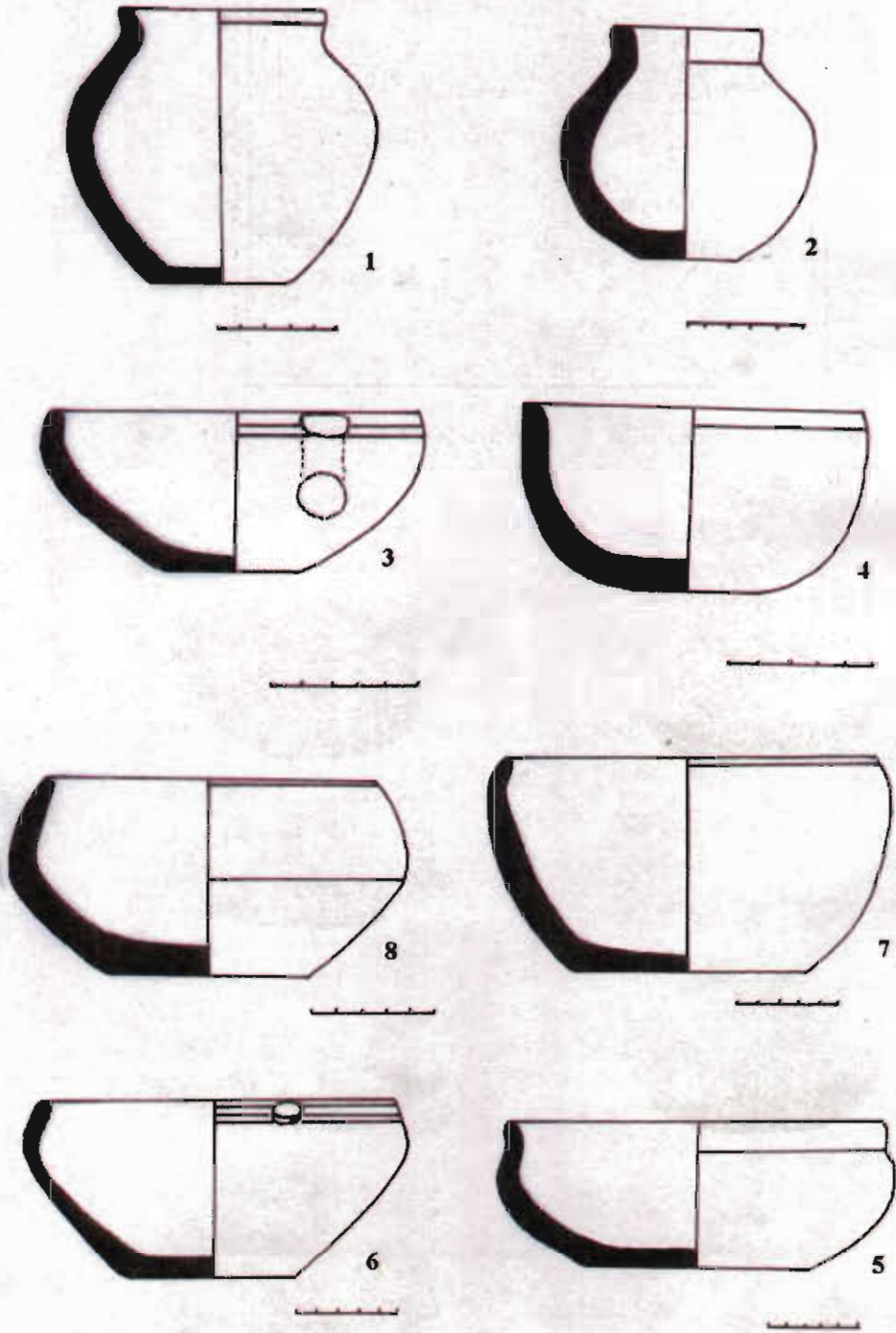
24-Doğu Anadolu'da Demir Çağların başlangıcı konusu oldukça tartışmalıdır. Konu uzmanlarından Çilingiroğlu Kuzeybatı İran ile paralel bir gelişim sürecini düşünür ve M.Ö. 1450 civarına dair bir başlangıç önerir. Son dönem değerlendirmelerinde Erken Demir Çağı başlangıcı için biraz daha geç bir tarih öngörmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. dip not 9-12; Ayrıca bkz. Sevin 2004, tablo 1-3.

5. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Yukarıda incelediğimiz Muş-Bulanık seramikleri öncelikle kültürel anlamda homojen (türdeş) bir grup oluşturmaktadır. Bu grup genel nitelikleri itibarıyla Van Havzası ve yakın civarının tipik Erken Demir Çağ seramiklerine form ve mal özellikleri açısından benzemektedir. Boyunlu küçük çömlekler ve derin çanaklar bölgenin EDC seramik repertuarının en önemli formlarıdır. Diğer yandan kiremit kırmızısı ve kahverenginin tonlarındaki hamur ve yüzey rengi de bölgedeki aynı dönem seramiklerinin benzer özellikleridir.

Bilhassa 3. 6 ve 7 numaralardaki ağır kenarlı yivli çanaklar bu yöredeki birçok kazı ve yüzey araştırmalarından bilinmektedir. Bu tür yerleşim ve mezarlık alanları arasında en bilinenleri Karagündüz¹⁹, Dilkaya²⁰, Yoncatepe²⁰ ile Eruiş²¹ yerleşim yerleri ve nekropolleridir. Bunun dışında Muş-Van ve Ağrı bölgelerinde yapılan çeşitli yüzey araştırmaları sırasında saptanan yerleşim ve nekropol alanlarından ele geçen seramik örnekleri de hem form hem de mal özellikleri açısından Bulanık seramiklerine oldukça benzemektedir.²² Bunlar arasında öne çıkanları; Iğdır-Tuzluca'daki Aşık Hüseyin kalesi, Doğu Beyazıt'taki Şorik mezarlık alanı, Van-Erciş'deki Ernis-Evditepe ve Uncular mezarlık alanları ve Meydan Tepe kalesinden ele geçen seramikler Bulanık seramik örneklerine oldukça benzemektedir.²³

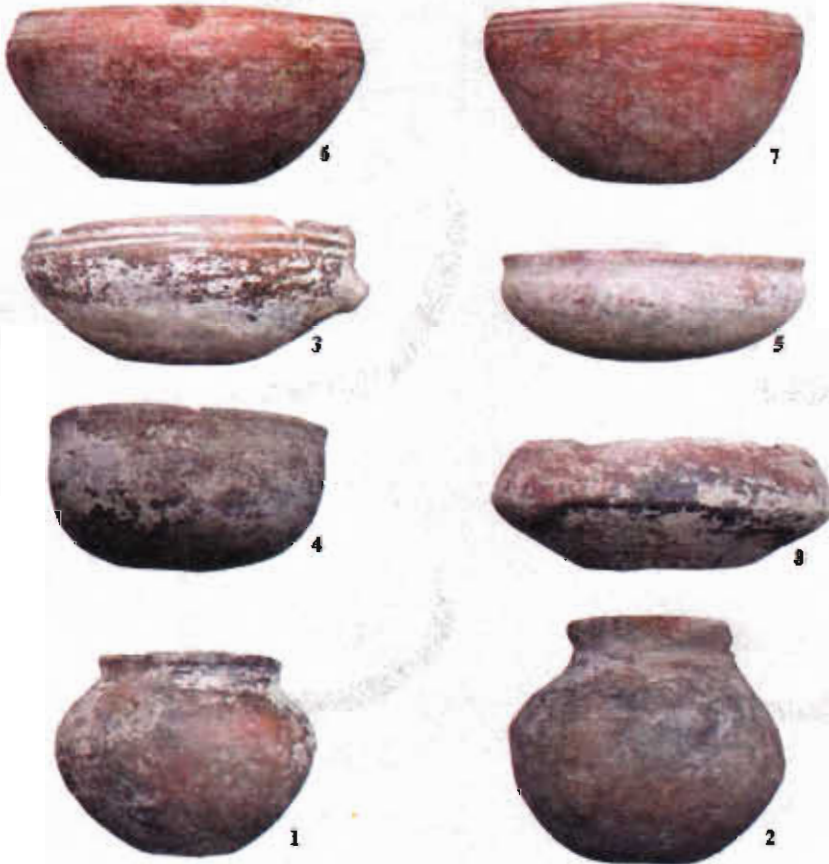
Sonuç olarak Muş-Bulanık, Elmakaya köyünden kaçak kazılarla ele geçen ve homojen bir grup oluşturan bu seramikler Van havzasının Erken Demir çağ seramiklerinin tipik özelliklerini göstermektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Demir çağlar, bilhassa Erken Demir Çağlar, Anadolu Arkeolojisinin en sorunlu dönemlerinden biridir. Son yıllarda yapılan çeşitli araştırmalar bu sorunlu döneme dair bazı veriler sunmuştur. Bu veriler doğrultusunda Erken Demir Çağ'ın Van havzası merkezli topraklarda aşağı yukarı M.Ö. 1350 yılı civarında başladığı kabul edilmektedir. Erken Demir Çağ'ın bitiş tarihi ise Urartu Krallığının kurulmaya başladığı M.Ö. 9. yüz yılın başlarıdır.²⁴ Bu durumda bu makalede ele aldığımız seramiklerin de bu sürece ait olması gerekmektedir.

Resim-3: Muş - Bulanık Elmakaya Köyü Seramiklerinin Çizimi

Resim-1: Muş-Bulanık Elmakaya Köyü ve Civarındaki Arkeolojik Yerleşimleri Gösterir Harita.

Resim-2: Muş-Bulanık / Elmakaya Köyü'nden Ele Geçen Seramikler

Bu süreç ayı zamanda Doğu Anadolu'nun ilk merkezi politik gücü olan Urartu Krallığı'nı oluşturacak Beylikler Dönemi'dir. Beylikler Dönemi yıllarda Urartu araştırmacıları arasında popüler olmuştur. Fakat bu sürece dair arkeolojik bilgimiz son derece azdır. Bu dönemin beylik biçimindeki aşiretlerine dair arkeolojik izler Van Gölü Havzası ve onunla bağlantılı bölgelerde gün ışığına çıkarılmıştır.²⁵ Muş Bölgesi de kabaca bu alanlar içersine dâhil edilebilecek bir alandır. Ele aldığımız seramikler de yörede Erken Demir Çağ dolayısıyla beylikler döneminin varlığının önemli izlerinden biri olarak kabul edilmelidir.

KAYNAKLAR

- Başaran, C. 2007, "Muş - Bulanık Elmakaya'dan Geyik Figürlü Dinsel Tempo Çalgısı", Partonvs.Çoşkun Özgünel'e 65. Yaş Armağan (Ed. E. Öztepe-M. Kadıoğlu), İstanbul, 87-89.
- Belli, O., Konyar, E., 2003, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir Çağ Kale ve Nekropollerini, İstanbul.
- Burney 1958, C. A. Burney, "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze", *Anatolian Studies* VIII (1958), 157 - 209.
- Çilingiroğlu, A. 1991. "The Early Iron Age at Dilkaya", *Anatolian Iron Ages II* (ed. A. Çilingiroğlu), Oxford, 1991, 29-38.
- Çilingiroğlu 1994. A. Çilingiroğlu, "Van Gölü Havzasında Üretilen M.Ö. II. Binyıl Boyalı Çanak Çömleği" *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi II* (1994), 1 - 31.
- Çilingiroğlu, A. 1997. *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, İzmir.
- Güneri S. 2007, "Erzurum, Karaz, Pulur ve Güzelova'da Geç Karaz Kültürü Evresi Yerleşmeleri İle İlgili Arkeolojik Keşifler", *Doğudan Yükselen Işık: Arkeoloji Yazıları*, Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı (Ed. B.Can-M.İşıklı), İstanbul, 267-324.
- İşıklı, M. 2005, *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü'nün Karaz, Pulur ve Güzelova Malzemesi Işığında Tekrar Değerlendirilmesi*, (yayınlanmamış doktora tezi), Ege Üniversitesi, İzmir.
- İşıklı, M. 2006, "Erzurum-Pulur Höyüğü Çalışmaları: Kuzeydoğu Anadolu Keramiği Üzerine Gözlemler" *Arkeoloji Dergisi VIII* (2), 13- 30.
- Karaoşmanoğlu, M. 2004, "Muş - Bulanık'tan Bronz Mobilya Aksamları" *Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi Cilt 4/33* (2004), 85-100.
- Kökten 1947 K. Kökten, "1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarih Öncesi, Araştırmaları", *Belleten* 11/43, (1947), 431 - 472.
- Köroğlu, K., Konyar E. 2005, "Van Gölü Havzasında Erken Demir Çağ Problemi" *Arkeoloji ve Sanat* 119 (2005). 25-38.
- Özfirat 2001, A. Özfirat, *Doğu Anadolu Yayla Kültürleri*, İstanbul, 2001.
- Özfirat, A., Marro, C. 2004, "2002 Yılı Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması", 21. Araştırma Sonuçları I, 15-32.
- Özfirat, A., Marro, C. 2005, "2002 Yılı Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması", 22. Araştırma Sonuçları II, 299-316.
- Rothman-Kozbe 1997.M. S. Rothman, G. Kozbe, "Muş in the Early Bronze Age", *Anatolian Studies XLVII* (1997), 105 - 119.
- Sevin, V., - Kavaklı, E. 1996, "Van/Karagündüz Erken Demir Çağı Nekropolü", *Belleten LX-227*. 1-20.
- Sevin. V. 2004, "Son Tunç/Erken Demir Çağı Van Bölgesi Kronolojisi Kökeni Aranan Bir Devlet : Urartu", *Belleten LXVIII-252*, 355-386.

25-Sevin 2004.355 vd